

**SVETIMYBIŲ VERTINIMAS LIETUVOJE:
SOCIOLINGVISTINĖ KALBOS VARTOTOJŲ POŽIŪRIO ANALIZĖ**

LORETA VAICEKAUSKIENĖ

Pastarąjį dešimtmetį lietuvių kalboje plintančios svetimybės – jau seniai nebe nauja, tačiau vis dar aktuali svarstymų ir diskusijų tema. Kalbininkų nuomonė šiuo klausimu ne visada sutampa, bet vis dėlto gana aiški – tai ypač pasakytina apie oficialiąją kalbos politiką bei visiems matomas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pastangas keisti svetimybės lietuviškais pakaitais, juos platinti ir diegti. Tačiau kaip tokią kalbos politiką ir patį reiškinį vertina kalbos vartotojai Lietuvoje, atrodo, dar nėra tirta.

Atsakyti į šį klausimą buvo pamėginta straipsnyje dėstomu tyrimu: 1998 m. vasarą apklausti 129 penkių amžiaus grupių, aukštąjį, aukštesnįjį ir vidurinį išsilavinimą turintys kalbos vartotojai – Vilniuje gyvenantys lietuviai, tiek vyrai, tiek moterys (konkrečius duomenis galima rasti priede). Nors visiškai vienodo respondentų skaičiaus kiekvienoje grupėje nepavyko surinkti (mažiausia turėta vyriausio amžiaus žmonių, gerokai daugiau – jaunimo atsakymų; be to, tarp atsakiusių vyravo aukštojo išsilavinimo respondentai), procentiniai skaičiavimai vis dėlto leidžia atsakymus lyginti¹.

Respondentai buvo paprašyti atsakyti į keletą su svetimybių vertinimu susijusių klausimų: kaip svetimi žodžiai veikia lietuvių kalbą, kaip vertinamas jų vartojimas (apibrėžiant ir priimtina svetimybių vartosenos sritį – viešąją ar privačią kalbą), ar svetimi žodžiai keistini lietuviškais pakaitais ir pan. Be bendrųjų klausimų, respondentai turėjo įvertinti ir keliolika konkrečių žodžių iš Kalbos komisijos patvirtinto Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo. Buvo pateiktos šios senosios ir naujosios svetimybės: *hotdogas, baranka, miusliai, steikas, bankuchenas, hamburgeris, bulka, čipsai, tomatai, popkornai, sasiska, komfleiksai, čyzburgeris, pončka*. Tad pažiūrėkime, ką rodo tyrimo rezultatai.

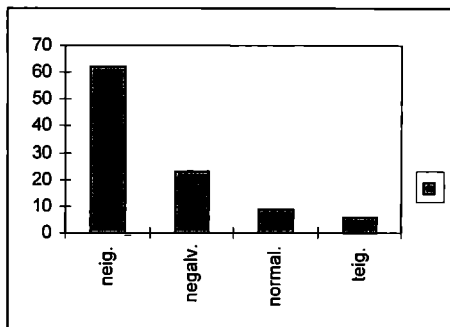
Svetimybių poveikio lietuvių kalbai vertinimas

Tyrimo metu apklausti kalbos vartotojai turėjo atsakyti į klausimą, kaip svetimi žodžiai veikia lietuvių kalbą. Jiems buvo duota rinktis vieną iš trijų galimybių: „teigia-

¹ Procentai skaičiuoti pagal elementarią formulę: vienos nuomonės besilaikančių respondentų skaičių dauginant iš 100 ir rezultata dalinant iš visų respondentų bendro skaičiaus. Statistinio patikimumo kriterijus neskačiuotas. Apklausoje naudotas anketos parengtos remiantis leidiniu: (Godt, Larsen, Lund, 1989).

mai“, „neigiamai“, „apie tai negalvoju“. Kai kurie komentarams skirtoje skiltyje nurodė ketvirtą galimybę – objektyvų, nei teigiamą, nei neigiamą vertinimą.

Apklausoje rezultatai leidžia teigti, kad lietuviai yra gana neigiamai nusiteikę svetimų žodžių atžvilgiu. Teigiami svetimybės poveikio vertinimai sudaro vos 6% visų atsakymų, o neigiamų gauta daugiausia – net 62%. Tiesa, gana nemažai respondentų (23%) sakėsi apie šią problemą negalvojančius, o dar viena grupelė (9%) svetimybės poveikį įvardijo kaip neišvengiamą, nei teigiamą, nei neigiamą, o veikia „normalų“ (žr. 1 pav.). Toliau bus aptariami tik trys pirmieji atsakymų variantai.

1 p a v. Svetimybės poveikio vertinimas

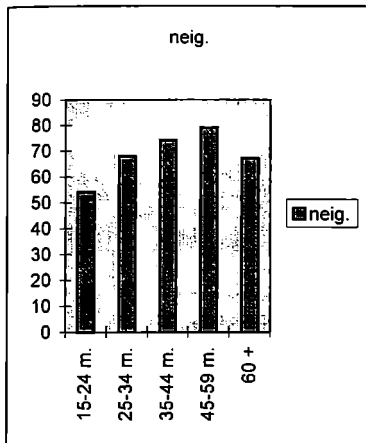
Dabar pažiūrėkime, kaip apklaustųjų kalbos vartotojų požiūris į svetimus žodžius priklauso nuo jų amžiaus, lyties, išsilavinimo ir anglų kalbos mokėjimo.

Požiūris į svetimybės ir kalbos vartotojų amžius

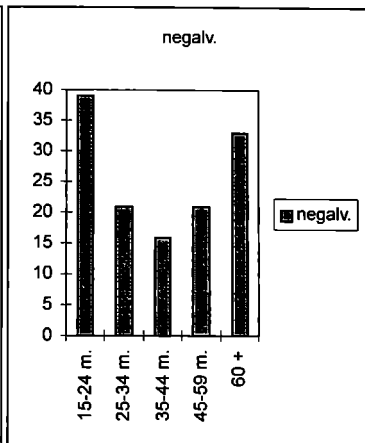
Paskaičiavus kiekvienos amžiaus grupės atsakymų procentus paaiškėjo, kad svetimybės vertinimas akivaizdžiai susijęs su kalbos vartotojų amžiumi: nepakantumas svetimiams žodžiams lietuvių kalboje beveik proporcingai kyla, didėjant respondentų amžiui, tik įdomu (gal net keista), kad vyriausio amžiaus grupės atsakymai vėl kiek pamažina neigiamo požiūrio procentą (žr. 2 pav.).

Teigiamų vertinimų procentas, kaip jau minėta, apskritai gautas gana žemas; jis yra apylygis pirmose trijose amžiaus grupėse (atitinkamai 7%, 11% ir 10%), o tarp vyresnio amžiaus žmonių (nuo 45 m.) teigiamų atsakymų apskritai nepasitaikė. Pastarasis faktas tik patvirtina aukščiau padarytą išvadą, kad su amžiumi į svetimus žodžius žiūrima vis nepalankiau.

Na, o kurią amžiaus grupę mažiausiai domina svetimų žodžių lietuvių kalboje problema? Čia atsakymai išsidėsto įdomiu puslankiu (žr. 3 pav.): abejingiausias

2 p a v. Požiūris ir amžius

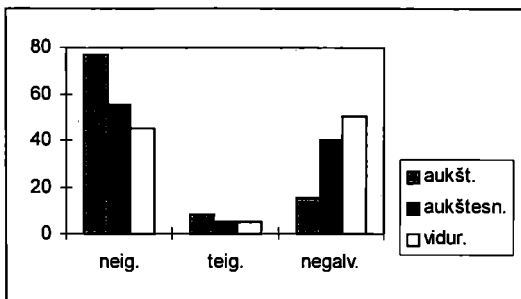
3 p a v. Nesidominių svetimybės amžius

svetimybės pasirodė besas jaunimas, amžiui didėjant „negalvojančiųjų“ šiuo klausimu procentas kiek krenta, o tarp vyresnių žmonių vėl ima kilti.

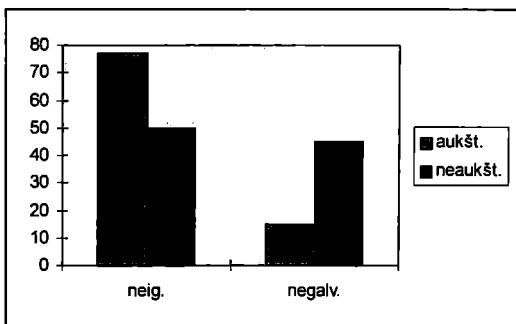
Požiūris į svetimybės ir kalbos vartotojų išsilavinimas

Kaip ir galima buvo spėti, kalbos vartotojų atsakymai į klausimą, kaip svetimi žodžiai veikia lietuvių kalbą, priklausė ne tik nuo jų amžiaus, bet ir nuo išsilavinimo – aukštojo, aukštesniojo ar vidurinio. Labiau nustebino kas kita – tai gana didelis neigiamo vertinimo procentas aukštąjį išsilavinimą turinčių respondentų grupėje. Teigiamai vertinančių atsakymų skaičius apskritai nebuvo didelis, bet gerokai ryškesnis neigiamas aukštąjį išsilavinimą turinčių kalbos vartotojų požiūris rodo, kad Lietuvoje šių žmonių grupė nėra tolerantiškesnė svetimų žodžių įtakai, veikiau atvirkščiai – jai rūpi gimtosios kalbos grynumas, ją daug labiau jaudina svetimų žodžių problema. Šitai patvirtina ir palyginti mažas abejingųjų skaičius (apie svetimus žodžius negalvoja tik 15% minėtosios grupės respondentų). Taigi mažėjant išsilavinimui mažėja neigiamai svetimybės vertinančių, o auga apie tai negalvojančių procentas (žr. 4 pav.).

Turbūt nebus netikėta, kad žemesnio – aukštesniojo ir vidurinio – išsilavinimo žmonių atsakymai mažai kuo skiriasi, tad galima būtų dar kartą palyginti aukštąjį ir neaukštąjį išsilavinimą turinčių respondentų vertinimus (žr. 5 pav.), dar labiau išryškinančius nuo kalbos vartotojų išsilavinimo priklausančius požiūrio skirtumus.

4 p a v . Požiūris į svetimības ir išsilavinimas

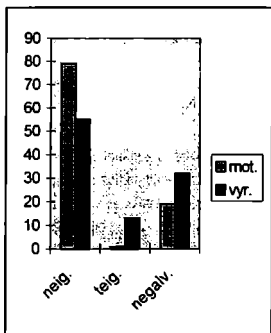

5 p a v . Svetimybų vertinimas ir išsilavinimo lygis.

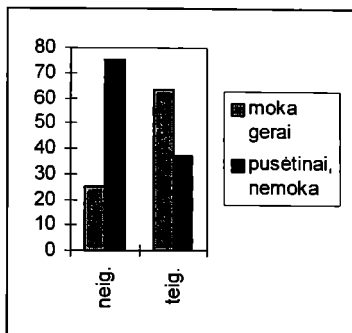
Požiūris į svetimības ir kalbos vartotojų lytis

Šiuo klausimu turbūt būtų nelengva daryti kokias išankstines prielaidas, spėlioti, kas – vyrai ar moterys – bus palankiau ar griežčiau nusiteikę svetimybų atžvilgiu. Kita vertus, kai kurie vyrų ir moterų skirtumus tiriantys sociolingvistai teigia, kad moterys labiau linkusios laikytis bendrųjų, visuomenėje labiausiai paplitusių nuostatų, o jos, kaip jau minėta, mūsų kalbos vartotojų daugiausia neigiamos.

Kalbamojo tyrimo rezultatai, galima sakyti, patvirtina šitokią prielaidą: iš tiesų, daug daugiau moterų nei vyrų svetimus žodžius vertina neigiamai; teigiamų atsakymų procentas moterų grupėje ypač mažas, be to, tarp jų gerokai mažiau abejingų šiai problemai (žr. 6 pav.).

6 pav. Požiūris į svetimybės ir lytis.

7 pav. Požiūris į svetimybės ir anglų kalbos mokėjimas.

Iš visų neigiamai svetimybės vertinančių respondentų moterys sudarė 61%, vyrai – 39%: iš teigiamų atsakymų tik 12% moterų, o vyrų – 88%, na, o negalvojančių šiuo klausimu būtų 40% moterų ir 60% vyrų.

Požiūris į svetimybės ir anglų kalbos mokėjimas

Anglų kalbos mokėjimo veiksnys apklausoje naudotas, tikintis, kad jis pasirodys besąs svarbus kalbos vartotojams vertinant svetimus žodžius lietuvių kalboje. Mūsų daryta prielaida buvo tokia: nemokantiems anglų kalbos iš jos atėjusios svetimybės turėtų atrodyti daug „svetimesnės“, sunkiau ištariamos ir suprantamos ir todėl kelti didesnę nepasitenkinimą nei tiems, kurie anglų kalbą moka geriau. Ir atvirkščiai. Teigiamų vertinimų labiausiai tikėtasi sulaukti iš gerai anglų kalbą mokančių respondentų. Pažiūrėkime, ar patvirtina šią prielaidą apklausos rezultatai.

Savo anglų kalbos mokėjimą respondentai buvo paprašyti įvertinti taip: „moku gerai“, „pusėtinai“ ir „nemoku“. Išanalizavus anketų duomenis paaiškėjo, kad anglų kalbos nemokančių ar temokančių jų pusėtinai respondentų atsakymai labai panašūs, tad toliau nuspūsta jų neskirti.

Gautieji rezultatai rodo, kad iš visų neigiamai svetimybės vertinančių respondentų didžioji dalis (75%) anglų kalbos iš tiesų nemoka ar temoka ją pusėtinai, o tik 25% iš visų neigiamo požiūrio šalininkų moka ją gerai. Rezultatus paremia ir teigiamų nuostatų besilaikantys kalbos vartotojai: 63% jų moka anglų kalbą gerai, o prasciau mokančių ar nemokančių tarp jų yra gerokai mažiau – 37% (žr. 7 pav.).

Vadinasi, neigiamo svetimybų vertinimo iš tiesų dažniau galėtume tikėtis iš anglų kalbos nemokančių žmonių, o palankesnio požiūrio – iš geriau mokančių šią kalbą. Bėda darant šią išvadą yra tik ta, kad respondentų atsakymus galėjo veikti ir pa-

teiktosios rusų kalbos svetimybės, o tai daro aptariamąsios skilties apklausos rezultatus mažiau patikimus, tad galutinė išvada šiuo klausimu, matyt, reikalautų papildomo tyrimo.

Svetimybų vartosenos sričių vertinimas

Be klausimo, kaip svetimi žodžiai veikia lietuvių kalbą, respondentai buvo paprašyti įvertinti konkrečių svetimybų vartojimą lietuvių kalboje. Pasirodė, kad, nors bendroji kalbos vartotojų nuostata dėl svetimybų poveikio mūsų kalbai ganėtinai neigiama, konkretūs žodžiai vis dėlto vertinami įvairiau (čia buvo pasiūlyta rinktis iš trijų galimybių: „teigiamai“, „normaliai“ bei „neigiamai“): vienas kitas žodis vertintas teigiamai, nemažai – normaliai (šiuos respondentai paprastai teigdavo ir patys vartoją), bet dauguma, žinoma, neigiamai.

Taigi galima būtų teigti, kad bendrosios, gal net principinės, kalbos vartotojų nuostatos svetimybų atžvilgiu nebūtinai turi sutapti su konkrečių atskirų svetimų žodžių vertinimu, kuris gali būti ir teigiamas.

Su šiuo klausimu susijusi ir dar viena aptariamąsios anketos skiltis, kurioje respondentai buvo paprašyti nurodyti, kurioje srityje konkrečių svetimybų vartojimas jiems priimtinesnis: „viešojoje kalboje“, „privaciojoje kalboje“ ar „niekur“. Apibrėžiant viešosios ir privačiosios vartosenos sritis buvo tikimasi gauti daugiau oficialiąją kalbos politiką, bent jau viešojoje kalboje ribojančią svetimybų vartojimą, palaikančių atsakymų, kitaip tariant, norėta patikrinti, ar ilgametės kalbininkų pastangos iš tiesų bus suformavusios mūsų visuomenėje viešosios kalbos grynumo nuostata. Tad ką gi rodo apklausos rezultatai?

Turint mintyje neigiamą svetimybų vertinimą apskritai, neturėtų stebinti tai, kad dauguma (53%) anketose pateiktų žodžių respondentų buvo įvertinti kaip netinkami vartoti niekur. Toliau lyginant privačią ir viešąją svetimybų vartoseną, rezultatai aiškiai krypta pastarosios nenaudai: vidutiniškai vos 12% žodžių tyrimo dalyviams atrodė priimtini vartoti viešai, o privačiai kalbai, respondentų manymu, tiko 35% iš jų. Čia pateikėme visų amžiaus grupių atsakymų vidurkį, o panagrinęję kiekvieną jų atskirai, gauname daug įdomesnių rezultatų.

Beveik visose iš mūsų išskirtų amžiaus grupių svetimybų vertinimo pagal vartosenos sritis procentas išlieka pasiskirstęs panašiai: mažiausiai žodžių kalbos vartotojams atrodo priimtini vartoti viešai, kiek daugiau toleruojama privačioje kalboje, o daugiausia apskritai laikomi nepriimtinais (tiesa, čia kiek išsiskiria jaunųjų respondentų grupė, kuriai daugiausia svetimų žodžių atrodo tinkami vartoti privačiai). Palyginus amžiaus grupes vieną su kita matyti ta pati tendencija, tačiau augant kalbos vartotojų amžiui vis mažiau toleruojamos svetimybės viešojoje kalboje, o labiau linkstama nepripažinti svetimų žodžių niekur (žr. 8 pav.)

Dabar pažiūrėkime, kaip svetimybų vartosenos sričių vertinimas priklauso nuo kalbos vartotojų lyties. Šiuo klausimu vyrų ir moterų atsakymai beveik nesiskiria, ypač dėl svetimų žodžių vertinimo privačioje kalboje, tačiau moterys vis dėlto mažiau

toleruoja viešąją svetimybių vartoseną (čia joms priimtini tik 9%, o vyrams – 18% žodžių). Be to, tarp moterų yra daugiau manančių, kad svetimi žodžiai nepriimtini niekur (plg. 54% ir 44%). Tokia moterų nuomonė neturėtų stebinti, prisiminus, kad ir į klausimą apie svetimų žodžių poveikį lietuvių kalbai daug daugiau moterų atsakė neigiamai.

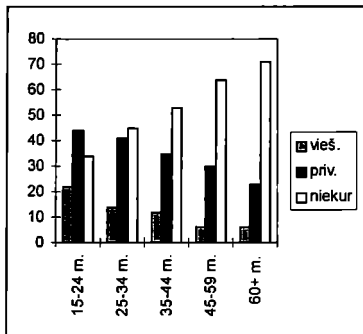
Svetimybių keitimo lietuviškais žodžiais vertinimas

Be jau minėtų, tyrime dalyvavusiems respondentams buvo pateiktas dar vienas klausimas – ar svetimus žodžius reikia keisti lietuviškais (čia duota rinktis vieną iš šių trijų atsakymų: „taip“, „kartais“ ir „ne“). Turint galvoje neigiamą svetimybių vertinimą apskritai ir jų netoleravimą viešojoje kalboje, į šį klausimą galime tikėtis teigiamo atsakymo.

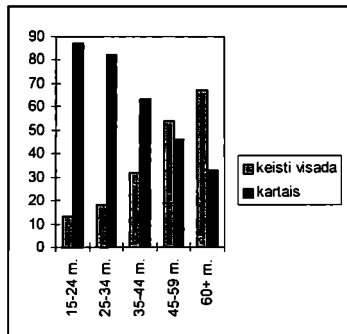
Rezultatai patvirtina ir šį spėjimą. Manančių, kad svetimybių keisti lietuviškais pakaitais nereikia, praktiškai nėra (vos 1%), – taigi mūsų kalbos vartotojai iš esmės sutinka, kad keisti reikia. Tačiau kad keisti reikia visada, mano anaipol ne dauguma respondentų, bet 30% iš jų. 69% dalyvavusiųjų apklausoje žmonių svetimų žodžių keitimą lietuviškais vertina su tam tikra išlyga, t.y. mano, jog keisti reikia tik tam tikrais atvejais (šitai kaip ir neigiamas požiūris į svetimybes, ko gero, susiję su konkrečiu skirtingų žodžių vertinimu).

Moterų ir vyrų atsakymai šiuo klausimu, galima sakyti, nesiskiria; išsilavinimas taip pat beveik neturi įtakos, o didžiausią požiūrio skirtumą ir vėl, atrodo, lemia respondentų amžius.

Ištyrus įvairių amžiaus grupių nuomonę matyti, kaip tarp vyresnių žmonių daugėja griežtų atsakymų, jog keisti būtina, procentas (žr. 9 pav.).

8 pav. Vartosenos sritys ir amžius.

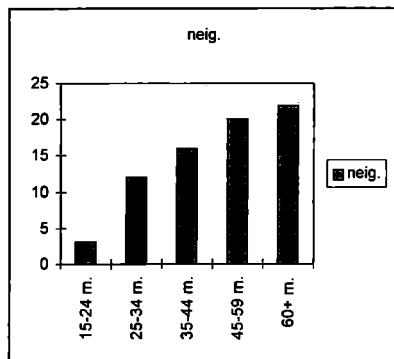
9 pav. Nuomonių kategoriškumas ir amžius.

Beje, lietuviški svetimybų pakaitai ar pats svetimybų keitimas pasirodė besantis vienas iš žmones labiausiai jaudinančių klausimų. Papildomiems komentarams skirtoje skiltyje respondentai pateikė įvairių pakaitų kūrimo ir diegimo kriterijų: pakaitai, kalbos vartotojų nuomone, turėtų būti parenkami ypač apgalvotai, būti skambūs, logiški, paprasti, adekvatūs keičiamajam žodžiui, nebūti juokingi (pastarasis kriterijus minėtas ypač dažnai). Paplitusių, įprastų, „visame pasaulyje“ vartojamų svetimų žodžių, pavadinančių naują daiktą ar reiškinį, esą nevertėtų keisti, o ypač nepriimtinas kalbos vartotojams atrodo mechaniškas lietuvinimas. Ir apskritai kalbininkams siūlyta reaguoti greičiau ir teikti pakaitus svetimybėms dar neįsigalėjus.

Kategoriškas svetimybų vertinimas

13% iš visų dalyvavusių apklausoje kalbos vartotojų pareiškė palyginti viena-reikšmę nuomonę ir beveik visus pateiktuosius žodžius įvertino kategoriškai neigiamai, teigdami patys jų nevartoją ir maną, kad jų niekur nedera vartoti (tiesa, čia taip pat atsirado išskyrusių vieną kitą palankiau vertinamą žodį, ir įdomu, kad tai paprastai būdavo svetimybė *tomatai*). Beje, radikaliai teigiamo vertinimo nepasitaikė, o tai ir vėl patvirtintų bendrąją – neigiamą – lietuvių nuostatą dėl svetimybų.

Kaip matyti iš 10 pav., kategoriškų vertinimų esama visose amžiaus grupėse, tačiau jų procentas auga, didėjant respondentų amžiui.

10 p a v . Kategoriškų vertinimų pasiskirstymas.

Be to, pasirodė, kad vyrai yra ne tokie kategoriški svetimybų atžvilgiu kaip moterys – iš visų vyrų vienareikšmės nuomonės laikėsi 8%, o moterų grupės šis procentas gerokai didesnis – 16%. Suprantama, kad griežtos nuomonės besilaikančių kalbos vartotojų dauguma mano, jog svetimybes visada (81%) ar bent kartais (19%) reikia

keisti lietuviškais žodžiais (kad visada skolinius būtina keisti mano tik 30% iš visų apklaustųjų respondentų).

Išvados

Taigi sociolingvistinė kalbos vartotojų požiūrio analizė atskleidžia lietuvių požiūrio į svetimus žodžius gimtojoje kalboje tendencijas ir leidžia susidaryti mūsų visuomenės būdingų kalbos vartotojų tipų paveikslą.

Išanalizavus anketose pateiktus atsakymus sociolingvistikos metodais matyti, kad svetimųbių vertinimas ir nuostatos dėl lietuviškų jų pakaitų įvairuoja priklausomai nuo kalbos vartotojo lyties, išsilavinimo, amžiaus (pastarasis veiksny pasirodo bešąs ypač svarbus): neigiamiausio svetimųbių vertinimo galima tikėtis iš vyresnio amžiaus žmonių; augant amžiui vis mažiau toleruojamos svetimbės viešojoje kalboje, linkstama nepripažinti svetimų žodžių niekur, be to, tarp vyresniųjų daugiausia manančių, jog svetimbės visada reikia keisti lietuviškais žodžiais; su amžiumi auga ir kategoriškų vertinimų procentas. Kita vertus, neigiamas požiūris į svetimbės būdingas ne vien vyresnio amžiaus lietuviams apskritai, o žmonėms, turintiems aukštąjį išsilavinimą, ypač prasciau ar visai nemokantiems anglų kalbos ir ypač moterims.

Vadinasi galėtume teigti, kad labiausiai svetimų žodžių lietuvių kalboje problema jaudina vyresnio amžiaus aukštojo išsilavinimo moteris. Antra vertus, nors iš jaunimo sulaukta mažiausiai neigiamų svetimųbių vertinimų, ši kalbos vartotojų grupė nėra nusiteikusi ir pernelyg teigiamai (tai, ko gero, būtų būtent Lietuvai būdingas bruožas). Susirūpinimą lietuvių kalbos grynintojams galėtų kelti nebent tai, kad jaunimas kartu yra ir abejingiausias svetimų žodžių problemai².

Na, o bendroji išvada čia galėtų būti tokia: Lietuvos kalbininkai, norintys daryti poveikį visai visuomenei ir sulaukti iš jos pritarimo, turėtų atsižvelgti į įvairių visuomenės sluoksnių požiūrio specifiką, bei, kaip komentaruose pageidavo šio tyrimo respondentai, daugiau konsultuotis su žmonėmis, būti tolerantiškesni, ne vien primetantys savo nuomonę ar diktuojantys, ką vartoti, o ko ne.

APPROACH TO LOAN-WORDS IN LITHUANIA: A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE ATTITUDE OF LANGUAGE USERS

Summary

In Lithuania we have an official purist language policy, but no research has been done to find out the attitude of language users. An experiment was carried out in which 129 respondents were asked to express their opinion about loan-words in the Lithuanian language. The results of the experiment show that Lithuanians have

² Palyginus mūsų tyrimo rezultatus su panašia Danijoje atlikta apklausa matyti beveik tokios pačios kalbos vartotojų požiūrio tendencijos: svetimi žodžiai mažiau toleruojami vyresnio amžiaus žmonių, vyrai jų atžvilgiu nusiteikę palankiau nei moterys; didelę įtaką ir čia turi anglų kalbos mokėjimas. Tačiau pagrindinė danų kalbos vartotojų nuostata vis dėlto iš esmės skiriasi: neigiamai vertinančių svetimbės tarp jų yra pati mažoji dalis (Jarvad, 1995).

a rather negative attitude towards borrowings. However, the attitude also depends on sex, education and age in particular: in the group of ageing people one may expect more negative feelings towards loan-words, inclination not to accept them in the public use of the language. Among the elderly population there are more people who believe that loan-words should be replaced by new Lithuanian coinings. On the other hand, the negative attitude is characteristic not only of older Lithuanians in general, but also of those with academic education, those with insufficient knowledge of English and especially of women.

LITERATŪRA

Giles H., Robinson P. W., Smith Ph. M. [ed.], 1980, *Language: Social Psychological Perspectives*. Oxford: Pergamon Press,

Godt J., Larsen T., Lund J. Spørgeskemær. København: UNI.C., 1989.

Jarvad P. Nye ord – hvorfor og hvordan? København: Gyldendal, 1995.

Lambert W. W., Lambert W. E. *Social Psychology*. New Jersey, 1973.

Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1998 m. rugsėjo mėn.